

Suuren kertomuksen kyydissä kohti perestroikaa

Elokuussa 1955 solmittiin Suomen ja Neuvostoliiton välinen tieteellis-teknillinen yhteistointasopimus ja kohta sen jälkeen ilmoitettiin Neuvostoliiton päätöksestä luopua Porkkalan vuokraoikeudesta. Ikkunaluukkuja ei enää peitetty, lapsuuden pelottavat junamatkat olivat ohi. Oma, koettu historia kulkee ikään kuin varkain suuren kertomuksen kyydissä, ja aikamatka puolen vuosisadan taakse herättää kysymyksen: aloittiko jo suojaasää ihmisten mielissä suuren rakenteellisen kokeilun vai johtiko se kohti päättymätöntä ylhäältä ohjattua utopiaa?

Elettiin UKK-ajan ystävyysvierailuja; opiskelijavaihtosopimukset oli juuri tehty. Pitkää venäjää lukeva luokkani teki keväällä 1957 virallisen vierailun Leningradiin. Pääsimme ensimmäisinä koululaisina Suomessa kurkistamaan naapurimaan miljoonakaupunkiin, sen huimaan mittakaavaan. Leningradin palatsit, valtakatujen perspektiivit antoivat aavistuksen keisariajan loistosta. Mutta oudonhajuiset bussit, ankea katukuva, rapistuneet rappukäytävät ja kuoppaiset kadut kertoivat kaupungista, joka oli vasta toipumassa sodasta ja piirityksestä. Tutustuimme Piskarjovkaan, museoihin, mallikouluun ja Pioneeripalatsiin. Rautaesiripun takaa alkoi pilkottaa neuvostoarki. Mutta koululaisiin emme saaneet luontevaa kontaktia; puhuimme ikätovereiden kanssa valvotusti, että ymmärtäisimme kertoa kotona ”miten hyvin asiat naapurissa ovat”.

Samana vuonna sain ensimmäisen kesätyöpaikan lähettinä, työmaatulkkina ja stunttina suomalais-neuvostoliittolaisessa yhteiselokuvassa

Sampo, joka, niin YYA-klisee kuin olikin, lienee tähän päivään ulkomailla katsotuin suomalais-elokuva. Se levisi tuhansina kopioina ympäri Neuvostoliiton ja Kiinan, ja sitä markkinoitiin USA:ssa asti nimellä *The Day the Earth Froze*. Kuvauksia tehtiin Vääksyn kanavalla, asuttiin proomuissa, nukuttiin olkipatjoilla ja syötiin messissä. Kanssakäyminen oli arkista ja asiallista, aidosti epämuodollista. Tuona kesänä tajusin ensi kertaa konkreettisesti, etteivät kaikki venäläiset olleet ”neukkuja” omasta tahdostaan.

1960-luvulla nuorisovaltuuskuntien virta Suomeen antoi silloiselle opiskelijalle sopivasti tienestiiä sekä käännös- ja tulkkauskokemusta, mutta ennen kaikkea tilaisuuden kurkistaa syvemmälle samanikäisten neuvostonuorten ajatusmaailmaan; virallisen ohjelman jälkeen jatkui epävirallinen seurustelu. Myös nuorissa oli eri ideologioiden edustajia.

Perustutkinnon jälkeiset vaellusvuodet Puolassa vuoden 1968 molemmin puolin avasivat uuden perspektiivin Neuvostoliittoon. Ne auttoivat ymmärtämään, miten etäällä auvoisesta yhteiselosta sosialistisen blokin maat todellisudessa olivat, miten syvää oli neuvostoantipatia tapaamissani puolalaisissa, tšekeissä, unkarilaisissa. Kaukana olivat lehtien pääkirjoitukset siitä todellisuudesta, jonka tavoitti arkkitehtiklubin lounaskeskusteluissa. Ystäväpiirini koostui yliopistoihmisistä, taiteilijoista, kirjailijoista ja lehtimiehistä – kriittisestä oppositiointelligentsijasta. Mutta myös satunnaiset tuttavuudet hartaiden katolilaisten – pienyritystajien ja alempien virkamiesten – kanssa antoivat saman vaikutelman

syvään juurtuneesta henkisestä vastarinnasta. Prahan kevät, Varsovan yliopistossa keväällä 1968 puhjenneet levottomuudet ja niiden raju tukahduttaminen vahvistivat tätä käsitystä.

Muutto 1970-luvulla Ranskaan pani seuraamaan Neuvostoliiton stagnaation aikaa jälleen uudesta näkökulmasta. Toisin kuin YYA-Suomessa, Ranskassa lehdet toivat näkyvästi esille länteen muuttaneiden dissidenttien ajatuksia Solženitsynista Saharoviin. Sorbonnessa kuuntelin Sinjavskin kirjallisuusluentoja. Poikkeuksellisen ”dissidentistä” niissä ei näin jälkikäteen ajatellen ollut, joskin luennoitsijan kiinnostus Neuvostoliitossa vaiettuun Vasili Rozanoviin ennakoï jo filosofin paluuta venäläisen lukijan kulttuurivarantoon.

Tohtoriopinnot veivät minut useasti Leningradiin ja Moskovaan. Pääsin seuraamaan läheltä alkavan glasnostin merkillisiä avautumisia. Ensimmäinen matka 1984 sattui Leningradiin. Kun kerroin tutkimusaiheeni *Hlebnikov ja avantgarde* Andrei Iezuitoville, Puškinski Domin pelätylle johtajalle, joka tunnetaan mm. klassikkoteoksesta *VI. Lenin ja venäläinen kirjallisuus*, tämä sanoi: ”Neitiseni, ehdotan, että vaihdatte aihetta. Tuolla ette pääse mihinkään!” Olin typertynyt: Iezuitov ei ollut minun ohjaajani. Millä oikeudella hän kehotti vaihtamaan tutkimusaihetta? Poistuin tuohtuneena ja suuntasin kohti Venäläisen taiteen museota. Halusin tavata lännessä tunnetun avantgardetutkijan Jevgeni Kovtunin. Minulle vastattiin, ettei museossa tunnettu koko henkilöä. Se ei tietenkään ollut totta; Kovtun työskenteli museossa aina kuolemaansa 1996 saakka. Tutkimukseni teema ei vain sopinut virallisesti sallittujen aiheiden kenttään.

Moskovassa sain ohjaajaksi 50-luvun Majakovski-tutkijan Aleksei Metšenkon. Professori oli, metaforisesti ilmaistuna, muumioitunut tuoliinsa. Onneksi hän delegoi minut apulaiselle, jonka kautta sain yhteyden akateemikko Dmitri Sarabjanoviin. Ennakkoluulottomasti tämä veti esiin osoitekirjansa ja avasi minulle informaalin verkostonsa osaavia, avulialaita, kollegiaalisia tutkijoita, joita ikään kuin ”ei ollut olemassa” virallisessa tutkimuksessa, koska he tienasivat

leipänsä joko työskentelemällä *zapasnikeissa*, missä epävirallista taidetta säilytettiin, tai laitoksissa, jotka eivät olleet suoraan kytköksissä kirjallisuuden tai taiteen tutkimukseen.

Vuonna 1985 olin jo oman alan tutkijoiden sisäpiirissä, istuin keittiöissä, lainasin kirjoja, joita ei kirjastoista ”löytynyt”. Mappi mapilta alkoi arkistojen kätköistäkin löytyä ”kiellettyä” materiaalia. Huhu tiesi, että Leningradissa avataisiin pienimuotoinen avantgardenäyttely. Mutta vielä muutamia tunteja ennen avajaisia odotettiin jännityksellä viranomaisten lupaa. Kun se heltisi ja avajaisvieraat tungeksivat holvattuun näyttelytilaan, joukossa mm. viimeinen avantgardisti, *Oberiu*-runoilija Igor Bahterev, Kovtun kuiskasi korvaani: ”Tervetuloa katakombien aikaan!” Ihme oli tapahtunut: näyttelystä tuli julkinen eikä sitä suljettu.

Sain todistaa muitakin ihmeitä. 1986 järjestettiin Moskovassa symposium *Hlebnikov ja metabioosi* – Luonnontieteiden instituutissa! Hlebnikov oli runoilija; metabioosin ongelma, joskaan ei tuulesta temmattu, ei ollut päällimmäisin Hlebnikov-tutkimuksessa. Kyseessä oli tietysti hämäämistempu. Mutta mitä pitemmälle perestroika eteni, sitä avoimemmin järjestettiin happeningeja, tuotiin esille nonkonformistista ja kokeellista taidetta, usein spontaanisti ja lyhyellä varoitusajalla. Elettiin tätä hetkeä, kuumeisen avautumisen aikaa. Sen mottona oli: ”Pitää takoa niin kauan kuin on Gorba!”

Natalia Baschmakoff

Kirjoittaja on Joensuun yliopiston venäjän kielen professori.